

Бондарева Н. О.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОЦІНКА ПОСТАТІ ТА ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В НЕКРОЛОГІЧНИХ ПОВІДОМЛЕННЯХ

Багатоаспектне вивчення рецепції постаті та творчості Т. Шевченка – одне з актуальних завдань сучасного шевченкознавства в останні роки, чому в різний час приділялося чимало уваги. Однак охоплено далеко не всі моменти в цьому складному і тривалому процесі. Таким не досить вивченим сегментом залишаються перші відгуки на Шевченкову смерть, у яких відбито синхронну реакцію на цю сумну подію, зафіксовано стислі узагальнені оцінки постаті поета. Некрологічні згадки насправді заслуговують на докладне студіювання в широкому контексті дослідження рецепції Т. Шевченка, однак в українському літературознавстві це відчутно бракує конкретного розгляду безпосередніх відгуків, текстуального їх аналізу для переконливих узагальнень щодо реакції громадськості на відхід Т. Шевченка. До важливих завдань належить осмислення некрологічних повідомлень про Т. Шевченка як певної цілості, свого роду єдиного тексту з різними акцентами й інтонаційними нюансами з метою виявлення тих рис та особливостей у постаті та творчості поета, які сучасники його смерті вважали показовими і цінними.

У всіх некрологах висловлено глибоку скорботу щодо передчасної смерті Т. Шевченка. Ім'я поета на той час уже було широко знаним серед поціновувачів красномовного письменства українською мовою і популярним поміж простих українців, що відзначено майже в усіх повідомленнях. Автори некрологів розглядали українську літературу як, хоч і споріднену за духом із російською, проте як цілком окреме письменство, ознайомлення з яким потребує наявності майстерних перекладів.

Більшість дописувачів скористалися автобіографічним листом Т. Шевченка до редактора журналу «Народное чтение» і спомином О. Лазаревського, щоб нагадати основні віхи поетового життя. У багатьох повідомленнях наголошено великий талант Т. Шевченка, його значущість для слов'янського світу, із чим не погодився хіба що П. Вейнберг із журналу «Век», чий слова викликали публічний осуд серед співробітників кількох інших видань.

Ключові слова: некролог, смерть, значущість творчості, автобіографія, журнал, газета.

Постановка проблеми. Одним з актуальних завдань сучасного шевченкознавства в останні роки стало багатоаспектне вивчення рецепції постаті та творчості Т. Шевченка, чому в різний час приділялося чимало уваги. Однак варто визнати, що охоплено далеко не всі моменти в цьому складному і тривалому процесі.

Таким не досить вивченим сегментом залишаються перші відгуки на Шевченкову смерть, у яких відбито синхронну реакцію на цю сумну подію, зафіксовано стислі узагальнені оцінки постаті поета. Некрологічні згадки насправді заслуговують на докладне студіювання в широкому контексті дослідження рецепції Т. Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До некрологів науковці зверталися переважно принагідно. Відносно більше місця їм приділено хіба що в розлогіх передмові Григорія Грабовича «Посмертна рецепція Шевченка: перший етап

(1861 р.)» до другого тому зведення матеріалів «Тарас Шевченко у критиці», який хронологічно відкривається повідомленнями про смерть поета. На переконання американського професора, сам факт негайного відгуку чільних газет Російської імперії свідчить, що усвідомлення вагомості цієї події було загальним. Серед найперших дописів Г. Грабович виокремлює некролог Олександра Лазаревського «Последний день жизни Т. Г. Шевченко», надрукований 28 лютого 1861 р. в газеті «Северная пчела»: «Він вражає водночас інформаційною насиченістю й оперативністю: написаний швидко й наживо – і з виїмково глибоким пієтетом та відчуттям обов'язку перед небіжчиком, цей некролог за своїм змістом не міг (як це заведено в сучасній журналістиці) бути підготовленим заздалегідь, бо ж деталізує останні моменти поетового життя. Він, власне, унаочнює самий процес канонізації Шевченка: все,

що стосується поета, у щонайменших деталях – так цей допис підказує – заслугоує глибокої уваги, адже ми є свідками чогось неповторного і вкрай важливого для колективу. Великою мірою некролог ініціює і передбачає процес шанобливого фіксування пам'яті про Шевченка і ретельного збирання всієї його спадщини» [2, с. хіх]. Дослідник наголошує на тому, що ці перші українські відгуки засвідчують усвідомлення глибини тієї втрати, якої зазнали українська література, культура і спільнота взагалі [2, с. хіх]. Водночас в українському літературознавстві відчутно бракує конкретного розгляду безпосередніх відгуків, текстуального їх аналізу для переконливих узагальнень щодо реакції громадськості на відхід Т. Шевченка.

Постановка завдання. Важливим завданням вважаємо осмислення некрологічних повідомлень про Т. Шевченка як певної цілості, свого роду єдиного тексту з різними акцентами й інтонаційними нюансуваннями з метою виявлення тих рис і особливостей у постаті та творчості Т. Шевченка, які сучасники його смерті вважали показовими і цінними.

Виклад основного матеріалу. Перші повідомлення були зі зрозумілих причин вкрай лапідарними і суто інформативними. «Санкт-Петербургские ведомости» 28 лютого повідомили: «В ночь с 25-го на 26-го февраля скончался в Петербурге известный малороссийский поэт и художник Тарас Григорьевич Шевченко. Отпевание назначено сегодня, 28-го февраля, в церкви Академии художеств» [2, с. 1]. Для російської газети диференційною ознакою тут виступає національна належність Т. Шевченка – поет і художник український, тобто вже тоді газетяркам не спадало на думку вписувати його в загальноросійський культурний контекст. Того ж дня відповідне сповіщення вмістила газета «Московские ведомости», звідки 1 березня його передрукував «Московский курьер»: «О. М. Бодянский сообщил нам полученное им из Петербурга 26-го февраля телеграфное известие о кончине Т. Г. Шевченка, последовавшей в воскресенье утром. Погребение, присоединяет телеграмма, назначено во вторник. В лице Т. Г. Шевченка малороссийская литература лишилась одного из своих даровитейших поэтов, произведения которого известны и большинству нашей публики по переводам, появлявшимся в разных русских журналах» [2, с. 3]. Тут теж важливо зауважити відповідний смисловий акцент – втрата саме української літератури, для якої постать Т. Шевченка – визначальна. Прикметно, що журналіст

згадає широку популярність поета серед російських читачів завдяки перекладам. Як нагадає коментатор Михайло Назаренко, у 1856–1860 рр. переклади поезій Т. Шевченка друковано в журналах «Библиотека для чтения», «Народное чтение», «Русское слово», «Светоч», «Семейный круг», «Современник» [2, с. 572]. Тобто, на відміну від часів Віссаріона Белінського, критики не вдають, що Шевченкова поезія доступна росіянам мовою оригіналу. Це стало важливим кроком уперед в усвідомленні окремішності двох літератур.

Скорботне повідомлення з'явилося і в «Одесском вестнике» [2, с. 3]. У тижневику «Век» Петро Вейнберг високо підніс Шевченків талант: «Малороссийская поэзия потеряла в нем одного из самых замечательных своих представителей, и мы с истинным прискорбием заносим известие об этой кончине на страницы своего журнала» [2, с. 4]. Інші газетярі так само висловлювали невідомий жаль щодо передчасної смерті українського поета. Тижневик «Иллюстрация», констатує широку обізнаність публіки із життям Т. Шевченка завдяки публікації в «Народном чтении» автобіографії, називає його «первый современный малороссийский поэт» [2, с. 4]. «Русский инвалид» 2 березня вмістив порівняно розлоге повідомлення про смерть, у якому згадано найважливіші моменти Шевченкової біографії: «Не одна слеза ка[п]нет на преждевременную могилу этой светлой, даровитой, любящей и незлобивой натуры <...> Крепостным он был рожден, горем повит, нуждою вскормлен, вспоен слезами, и всю свою жизнь знал беду и несчастье, как ближних и кровных. Но из целого ряда самых страшных испытаний вынес он ясный взгляд на природу и человека, безграничную любовь к своей чудной родине и какое-то примиряющее спокойствие, которым светилось его лицо и окрашивалась простодушная, задушевная речь. Шевченко не забудут в Малороссии – он памятен будет и русским собратиям, как поэт чувства и природы – то и другое звучало в его стихах; он переносил вас стихом своим вглубь той южнорусской природы, по которой вечно тосковала и плакалась душа его. Смерть застигла Шевченко в пору совершенной зрелости поэтического и художественного дарования». Пророчими виявилися слова, що «память же его и поэзия не умрут никогда» [2, с. 5]. Простежується сприйняття Т. Шевченка як поета українського, хоч і близького духом «русским собратиям», адже, за логікою дописувача, творчість автора «Кобзаря» пронизана загальнолюдськими мотивами.

Після публікації вже згадуваної нотатки О. Лазаревського «Северная пчела» 2 березня повернулася до сумної теми, подавши інформацію про перебіг похорону на Смоленському кладовищі. Газетяр, як і інші його колеги, нагадує про кріпацьке походження Т. Шевченка, даючи високу оцінку його особі: «Шевченко долго страдал и так мало имел возможности сделать что-нибудь замечательное для искусства, что смерть должна была бы пощадить его. Детство его прошло в неволе и лишениях, зрелые годы в степях чужбины. Он, академик с прошлого года, был сыном крепостного крестьянина <...>» [2, с. 6]. У некрологах автори відзначали позитивні людські якості Т. Шевченка, але завжди наголошували на надзвичайній його обдарованості. «И талантом своим, и характером, остававшимся неизменно благородным во всех обстоятельствах жизни, покойный снискал себе всеобщее уважение. Потеря его отзовется глубоко во всех, кто имел возможность наслаждаться его произведениями» [2, с. 10], – писала газета «Русская речь» того ж 2 березня.

Газета «Санкт-Петербургские ведомости», інформуючи читачів 3 березня про похорон, дала узагальнену оцінку Шевченкової творчості: «Имя Шевченко пользуется огромною популярностью на его родине; имя его произносится с глубоким уважением везде, всеми, кто даже знаком с его произведениями только по переводам, кто знаком с его личностью только по слухам» [2, с. 33]. Автор повідомлення зазначав, що Україна втратила «одного из великих своих поэтов, умевшего так горячо, так живо высказывать ее сердце» [2, с. 34], тобто Т. Шевченко був у розумінні журналіста втіленням своєї батьківщини.

5 березня про Шевченкову смерть згадала газета «Сын Отечества»: «Да, не стало у нас этого талантливое художника, этого замечательного поэта. <...> Почти до последней минуты он все помнил Украину и желал ехать в нее» [2, с. 34]. Про смерть та плановане перепоховання тіла Т. Шевченка писала польська газета «Gazeta codzienna» 6 (18) березня [2, с. 35]. А от «Kurier Wileński» 7 березня, визнаючи популярність Т. Шевченка серед народу, усе ж дозволив собі й деякі туманні критичні закиди, навряд чи доречні в некролозі: «Z wielu zasadami, wygłaszanymi przez Szewczenkę, nie możemy się zgodzić, razi nas jego namniętna, szalona zawziętość, wolelibyśmy widzieć więcej miłości w tej szlachetnej osobie postaci, przed którą każdy gotów uchylić czoła, jako przed prawym a poświęcenia pełnym człowiekiem» [2, с. 35].

Петро Вейнберг 8 березня в тій самій газеті «Век» знову звернувся до скорботної теми вже, щоправда, у більш розв'язному тоні, взявшись оцінити літературний доробок Т. Шевченка. Журналіст трактує автора «Кобзаря» радше як громадянина, постраждалого за політичні переконання, ніж літератора: «Шевченко никогда не был великим поэтом, принимая слово поэт в самом обширном и самом истинном его значении; нужно было обладать особым даром восторгаться свыше меры или нужно было не понимать настоящего значения поэзии, чтобы решиться поставить имя Шевченки наряду с именами Пушкина и Мицкевича, как это сделал один из наших толстых журналов. Но это была такая горячая, такая благородная натура; из лиры его (простите мне это старомодное выражение), звучащей, правда, однообразными аккордами, вырывались такие симпатические, такие душевные звуки, что нельзя было не сочувствовать этому поэту, не любить его. Я не пишу здесь критической статьи и потому не стану оценивать Шевченко как писателя; да и, признаться вам, я смотрю на него больше как на гражданина, чем как на поэта <...>» [2, с. 36]. Критик, очевидно, має на увазі слова Миколи Костомарова з невідомої рецензії на «Кобзар» 1860 р. у березневого числі журналу «Отечественные записки»: «<...> Шевченко принадлежит к первоклассным поэтам славянского мира. Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным» [2, с. 579]. Нібито доброзичлива настанова критика насправді зраджує недооцінку Шевченкової постаті. Сучасникам ще було складно пристати на думку М. Костомарова і згодом П. Куліша, що Т. Шевченко належить до всеслов'янських поетів за своєю значущістю (див. про це детальніше в нашій статті: [1]). Отже, пієтет до поета одразу по його смерті не був загальним, як можна було б подумати.

Щоправда, висловлювання П. Вейнберга набули резонансу серед передової громадськості. Так, С. Жизнева в «Санкт-Петербургских ведомостях» 17 березня у зв'язку з іншими неетичними випадками редакції «Века» назвала її «третирующая Шевченко так себе» [2, с. 70], тобто яка стримано його трактує. Критично згадано оцінки П. Вейнберга й у третьому числі «Отечественных записок» за 1861 р. [2, с. 86]. Аполлон Григор'єв щодо цього іронічно зауважив у четвертому номері журналу «Время»: «Что Тарас Шевченко был великий поэт, в этом сомневаться может только газета «Век» <...>» [2, с. 147]. Гострий осуд міркувань П. Вейнберга висловлено і в кількох інших публікаціях.

Поява некрологів у російській пресі тривала. 8 березня на Шевченкову смерть відгукнувся «Русский мир», де відзначено: «Еще недавние общие выражения сочувствия поэтическому таланту покойника лучше всего свидетельствуют о значении утраты, понесенной литературой» [2, с. 38]. Особливо проникливою і зворушливою стала мемуарна публікація Миколи Лескова «Последняя встреча и последняя разлука с Шевченко» у газеті «Русская речь» від 9 березня. Російський письменник упевнено визначив історичне місце Т. Шевченка в українській культурі: «<...> как поэтическая деятельность Шевченко надолго останется в числе лучших страниц малороссийской словесности, так и самый день погребения его навсегда останется знаменательным в истории украинской письменности и гражданственности» [2, с. 44]. Висловлюючи глибокий жаль стосовно смерті поета, М. Лесков ствердив самостійне існування українського письменства, що завдяки Т. Шевченкові здобуло загальне визнання: «У малороссийского народа, слава Богу, есть теперь своя литература, есть свои ораторы, свои историки, но *теперь* нет у нее такого лирика, каков был покойный Тарас Григорьевич Шевченко <...>» [2, с. 44].

Про панахиду в Києві сповіщав Ардальон Каллістратов 9 березня в «Киевском телеграфе» [2, с. 44–45]. Геть стислою виявилася інформація польської газети у Львові “Głos” від 22 березня (за новим стилем). Видання писало про Т. Шевченка: “Znakomity malarz i poeta małorosyjski” [2, с. 45].

Програмний характер мала некрологічна публікація авторства, очевидно, Василя Білозерського у другому числі журналу «Основа» 1861 р. За словами автора статті, Україна втратила в особі Т. Шевченка «самое горячее сердце, свою славу, свою печаль и отраду, свою болезнь и здоровье» [2, с. 54]. Далі викладено надзвичайно важливий заклик, завдяки якому вдалося акумулювати твори Т. Шевченка та безцінні спогади про нього: «Усердно просим многочисленных друзей и читателей Тараса Григорьевича и вообще всех, кому дорога память об нем, сообщать нам его стихотворения, письма и вообще биографические сведения о поэте, а также и о родных его. Редакция с благоговением сохранит подлинные письма и другие бумаги Шевченка и, по требованию, будет в целости возвращать подлинники тем, кто их доставит. Всякая заметка, всякий случай, касающийся такого человека, как Шевченко, имеет великую важность. Многое позабудется и исчезнет навсегда, если не будет записано тотчас,

когда весть о смерти поэта-художника вызовет разнообразные воспоминания в каждом, кто что-нибудь об нем знает. На нас, украинцах, лежит непрременный долг соорудить над свежей могилой народного певца памятник, достойный его и народа: к такому чистому и справедливому делу каждый, наверно, приложит деятельное участие» [2, с. 54–55]. Звісно, не вдалося реалізувати вповні намічену програму, але на сторінках журналу щомісяця до припинення його виходу з'являлися Шевченкові твори, періодично – матеріали про поета. Коротке повідомлення про смерть умістила також москвофільська газета у Львові «Слово» у номері від 15 березня (за новим стилем) [2, с. 69].

У Лондоні на смерть Т. Шевченка відгукнувся Олександр Герцен, згадавши про скасування кріпацтва, до якого не дожив поет: «Жаль, что бедный страдалец закрыл глаза так близко к обетованному освобождению. Кому было больше по праву петь этот день, как не ему? Но хорошо и то, что утренняя заря этого дня занялась при его жизни и осветила последние дни его» [2, с. 78]. У тужливих словах ієродиякона Агапія (Андрій Гончаренко) у тому ж числі «Колокола», крім зрозумілої скорботи, артикульовано нагадування про перевертнів, які вірно служать царату: «І без того тяжко, важко нам блукати на далекій чужині, – но все була потіха, все-таки була надія. Був в нас дома Кобзарь, він виспівував діла батьків наших, розказував про козацьку славу, хто ми, чії діти, – коли самі не хочем знати <...> А тепер його нема, смерть скосила його. І на душі ще тяжче стало. – На кого тепер надія? Хто буде потішати наш люд в неволі? <...> Є вірні діти України, треба правду казати; – но є далєбі діти нерозумні, а ще більше перевертнів і недоляшків <...>» [2, с. 78].

22 березня розлогий некролог уміщено в неофіційній частині «Полтавских губернских ведомостей» [2, с. 79–82]. Його автор, як і багато інших тодішніх дописувачів, широко використав Шевченків автобіографічний лист до редактора журналу «Народное чтение», зачитував низку творів поета тощо. Так само в некролозі журналу «Свечеч» (книга третя) використано автобіографію Т. Шевченка, публікацію О. Лазеревського й інші матеріали. Привертають увагу узагальнення журналу стосовно особи поета: «Малороссийская литература, близкая нам по своему духу и направлению, понесла тяжелую, вознаграждаемую утрату. <...> Имя этого поэта давно уже известно и в нашей литературе из переводов некоторых его стихотворений. Нет сомнения, что кончина его составляет печальную утрату для

всього славянського мира» [2, с. 87]. Тенденція на розгляд української літератури як самодостатньої і окремої від російської, таким чином, не підлягає сумніву: більшість критиків тоді саме так і сприймали наше письменство та чільного його представника. Насамкінець дописувач підсумовує: «Нет сомнения, что в скором времени русская публика познакомится со всеми сочинениями малороссийского поэта в достойных его переводах. <...> В настоящее время нам необходимо полное издание Шевченко, как для оценки его собственного таланта, так и для определения его отношения к России. Малороссия подарила нашу литературу многими первоклассными деятелями, которые, покидая свой племенной язык, обратились к русскому миру. Шевченко до конца остался верен своей стране и родному наречию, – а потому изучение его ведет ко многим важным соображениям» [2, с. 88]. Тож запорукою справжнього пізнання глибини Шевченкової поезії росіянами є адекватність перекладів, про читання в оригіналі не йдеться взагалі. Дописувач, очевидно, добре знав, що підцензурна поезія – це далеко ще не вся творчість письменника. Критик тільки обережно

зміг натякнути на те, до яких «соображений» веде той неспростовний факт, що Т. Шевченко в поезії назавжди залишився вірним рідній мові.

Висновки і пропозиції. Отже, у всіх некрологах висловлено глибоку скорботу щодо передчасної смерті Т. Шевченка. Ім'я поета на той час уже було широко знаним серед поціновувачів красного письменства українською мовою і популярним поміж простих українців, що відзначено майже в усіх повідомленнях. Автори некрологів розглядали українську літературу як хоч і споріднену за духом із російською, проте як цілком окреме письменство, ознайомлення з яким потребує наявності майстерних перекладів.

Більшість дописувачів скористалися автобіографічним листом Т. Шевченка до редактора журналу «Народное чтение» і спомином О. Лазаревського, щоб нагадати основні віхи поетового життя. У багатьох повідомленнях наголошено великий талант Т. Шевченка і його значущість для слов'янського світу, із чим не погодився хіба що П. Вейнберг із журналу «Век», чиї слова викликали публічний осуд серед кількох співробітників інших видань.

Список літератури:

1. Бондарева Н. Ім'я Шевченка в переліку із Шекспіром у критиці 1860–1861 рр. : дискусія щодо зіставності постатей. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2020. VIII (66). Issue 218. P. 13–17.
2. Тарас Шевченко у критиці. Київ : Критика, 2016. Т. II : Посмертна критика (1861) / за заг. ред. Г. Грабовича ; упоряд. О. Бороня і М. Назаренка; коментарі О. Бороня, М. Назаренка, О. Федорука. L + 806 с.

Bondarieva N. O. EVALUATION OF TARAS SHEVCHENKO'S FIGURE AND WORKS IN OBITUARIES

The multifold study of the reception of the Shevchenko's figure and works is one of the urgent tasks of modern Shevchenko studies in recent years, which has received a lot of attention at different times. However, not all points in this complex and long process are covered. One of such insufficiently studied segments remains the first responses to Shevchenko's death, in which a synchronous reaction to this sad event is reflected, and brief generalized assessments of the poet's figure are recorded. Obituaries actually deserve detailed study in the broad context of the study of Shevchenko's reception, but Ukrainian literary criticism still lacks a specific consideration of direct responses, their textual analysis for convincing generalizations about the public reaction to Shevchenko's death. One of the important tasks is to comprehend obituaries about Shevchenko as a whole, a kind of single text with different accents and intonation nuances in order to identify those features and peculiarities in the Shevchenko's figure and works that contemporaries of his death considered indicative and valuable.

All obituaries express deep grief over Shevchenko's untimely death. The poet's name at that time was already widely known among connoisseurs of fine writing in the Ukrainian language and popular among ordinary Ukrainians, which is noted in almost all the reports. The authors of the obituaries considered Ukrainian literature to be, albeit related in spirit, a completely separate scripture, the acquaintance with which requires masterful translations.

Most of the contributors used Shevchenko's autobiographical letter to the editor of the magazine "Narodnoe Chtenie" (eng. The public reading) and the memoir of O. Lazarevsky to recall the main milestones of the poet's life. Many reports noted Shevchenko's great talent and significance for the Slavic world, with the disagreement of P. Veinberg from the magazine "Vek" (eng. The Age), whose words provoked public condemnation among the staff of several other publications.

Key words: *obituary, death, significance of works, autobiography, magazine, newspaper.*